

Bir Tarihi Hakikat Meselesi: Sebe Melikesi Nerelidir?

► Araştırma makalesi / Research article

Büşra Nur GÜLER

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı / Dr., Presidency of Religious Affairs | ROR ID: [007x4cq57](https://orcid.org/0009-0008-9850-0324) | İstanbul, Türkiye

ORCID: [0009-0008-9850-0324](https://orcid.org/0009-0008-9850-0324) | busranurgulerbng@gmail.com

Atıf: Güler, Büşra Nur. "Bir Tarihi Hakikat Meselesi: Sebe Melikesi Nerelidir?". *Milel ve Nihal* 22/1 (2025), 115-135.

 z

Hiz. Süleyman'ın ziyaret eden Sebe melikesi Kitâb-ı Mukaddes, Kur'an-ı Kerim ve Etiyopya milli destanı Kebra Nagast'a konu edilmiş, melikenin kimliği Tefsir, İşl m Tarihi, Arkeoloji ve Dinler Tarihi gibi muhtelif disiplinlerce tartışılmıştır. Kur'an kıssasında melikenin Sebe diyarında hüküm sürdüğünün bildirilmesi İşl m  ncesi Yemen ve çevresinde kurulmuş Sebe Krallığı bilgisiyle bağdaştırılmış, klasik İşl m Tarihi ve Tefsir kaynaklarında melikenin Yemenli olduğu nakledilmiş, konuya odaklanan çalışmalar bu kabulden hareket etmiştir. M  10. yüzyıla uzanan Sebe yazıtlarında Yemen'de bir melikenin iktidarına işaretle bulunabilecek idari-siyasi geleneğe rastlanmadığı yalın zamanlı araştırmalarla teyid edilmiş, antik Yemen dini geleneğinde güneşin/tanrıının ilk sırada tazim edilmediği g r lm ştir. Tarihi Josephus Flavius'un ( l. 100) melikeli "Mısır ve Etiyopya kraliçesi" olarak tanıtması dikkatleri Yemen'in ardından Mısır ve Etiyopya'ya yöneltmektedir. Bu  alışmada, Kur'an'ın kavram ve bağlam hassasiyetinin, kıssalarındaki anlatı, figür ve sembollerin ilgili halkların inanç ve mitolojilerinde önemli bir karşılığ olduğu tezinin kabulünden hareket edilmiş, kıssanın ilgili âyetlerindeki olgular üzerinden Mısır ve Etiyopya tarihinde Sebe melikesinin izi s r lm ştir. Araştırmanın sonucunda bu olguların Mısır ve Etiyopya tarihi ve mitolojisinde önemli karşılıklarının olduğu g r lm ştir. Kıssanın tarihi hakikatinin reddine ya da anakronik olduğuna ilişkin yorumlara cevap teşkil edebilecek bu bulgular, tarih perspektifli kıssaların konu edildiği Kur'an araştırmalarına kavram ve bağlama ilişkin verilerin dahil edilmesinin önemini teyid etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Kur'an, Sebe Melikesi, Yemen, Mısır, Etiyopya, Mitoloji.

A Question of Historical Reality: Where is the Queen of Sheba from?

Cite as: Güler, Büşra Nur. "A Question of Historical Reality: Where is the Queen of Sheba from?". *Milel ve Nihal* 22/1 (2025), 115-135.

Abstract

The Queen of Sheba, who visited Solomon, was the subject of the Bible, the Qur'an, and the Ethiopian national epic Kebra Nagast, and her identity was discussed by various disciplines such as Tafsir, Islamic History, Archaeology, and History of Religions. In the Qur'anic parable, the fact that the queen was ruling in the land of Saba was associated with the knowledge of the pre-Islamic Kingdom of Saba established in and around Yemen, and classical Islamic History and Tafsir sources reported that the queen was from Yemen, and the studies focusing on the subject proceeded from this acceptance. Recent studies have confirmed that there is no administrative-political tradition in Sabaic inscriptions dating back to the 10th century BCE that could indicate the rule of a queen in Yemen, and it has been observed that the sun/goddess was not worshipped first in the ancient Yemeni religious tradition. The historian Josephus Flavius' (d. 100) description of the queen as "the queen of Egypt and Ethiopia" directs attention to Egypt and Ethiopia after Yemen. This study, starting from the acceptance of the Qur'an's susceptibility to concept and context, and the thesis that the narratives, figures and symbols in its parables have an important counterpart in the beliefs and mythologies of the relevant peoples, traces the Queen of Sheba in Egyptian and Ethiopian history through the facts in the relevant verses of the parable. As a result of the research, it was seen that these facts have important counterparts in Egyptian and Ethiopian history and mythology. These findings, which can serve as a response to the rejection of the historical authenticity of the parable or the comments that it is anachronistic, confirm the importance of including conceptual and contextual data in Qur'anic studies on historical perspective parables.

Keywords: History, Qur'an, Queen of Sheba, Yemen, Egypt, Ethiopia, Mythology.

Giriş

Kitâb-ı Mukaddes'te, Kur'ân-ı Kerîm'de ve Etiyopya millî destanı Kebra Nagast'ta zikredilen Sebe melikesinin kimliği, Kitâb-ı Mukaddes arkeolojisinin, Tevrat ve Kur'an müfessirlerinin, dinler tarihi araştırmacılarının ilgi alanlarından birini oluşturmaktadır. MÖ 10. yüzyılda¹ hüküm süren Hz. Süleyman'ı ziyaret eden melikenin Sebe'ye nispet edilmesi ve Sebe Krallığı'nın Güney Arabistan'da konumlandırılması bu tartışmanın ana hatlarından birini oluşturmuştur. Nitekim klasik İslâm kaynaklarına göre Sebe melikesi Yemenlidir.² Arkeolojik verilere dayanan bazı araştırmacılar ise, bugüne kadar tespit edilmiş Sebe yazıtlarında kadın hükümdarın hüküm sürdüğüne dair bir kayda rastlanmaması sebebiyle anlatıyı bir kervan yolu miti olarak değerlendirmiş,³ Hz. Süleyman'ın hükümdarlığının altın çağını vurgulamak için yazılmış bir hikaye olduğunu öne sürmüşlerdir.⁴ Bir diğer yorum ise MÖ 2500-700 yıllarına tarihlenen Sümer, Akad ve Asur yazıtlarında Sebe atıflarına rastlansa da⁵ Yemen'de yapılan arkeolojik kazılarla bölgede hüküm süren Sebe Krallığı'nın tarihinin ancak MÖ 9. yüzyıla dayandırılabilceği, dolayısıyla daha önceki yüzyıla tekabül eden bu kıssanın anakronik olduğudur.⁶ Abraham Geiger⁷ ve W. S. Clair-Tisdall⁸ gibi oryantalistler kıssanın 2. Targum'dan aktarıldığını, C. H. Toy ise Kuzey Arabistan Yahudileri kanalıyla

¹ MÖ. 10. yüzyıl bilgisinin Mısır ve Asur kayıtlarıyla uyumunun yanında Kitâb-ı Mukaddes kronolojilerinin arkeolojik verileri kullanarak Hz. Süleyman'ın saltanatını MÖ 970-MÖ 920'lere dayandırdıkları bulgular için bk. Kenneth A. Kitchen, "How We Know When Solomon Ruled", *Biblical Archaeological Review* 27/5 (2001), 32-37; L. Goldberg, "Solomon", *Encyclopedia Of The Bible*, ed. W. A. Elwell (London; Boker, 1988), 2/1975; T. Ishida, "Solomon", *The Anchor Bible Dictionary*, ed. D. N. Freedman, (New York: Doubleday, 1992), 6/105.

² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beyrut: Müessesetü't-târihi'l-'Arabî, 1423/2002), 3/301-305; İbnü'Kelbî, *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kübrâ*, thk. Nâcî Hasan (Beyrut: 'Âlemü'l-kütüb 1425/2004), 2/549; İbn Hişâm, *Kitâbü't-Ticân fî mulûk-i Himyer* (San'â: Merkezü'd-Dirâsâti'l-Ebhâsi'l-Yemeniyye, 1347), 147; Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Târibu'r-rusul ve'l-mulûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Mısır: Dârü'l-Ma'ârif, ts.), 1/489-495; İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-nefîse- Dünya Coğrafyası*, trc. Ali Fuat Eker (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 132.

³ Alessandra Avanzini, *By Land and By Sea*, (Roma: «L'ERMA» di BRETSCHNEIDER, 2016), 18-19; Sebe vurgusunun metne güç kazandırmak için yapıldığı yorumu için bk. Christian J. Robin, "Quelques épisodes marquants de l'histoire sudarabique", *L'Arabie antique de Karib'il à Mahomet. Nouvelles données sur l'histoire des Arabes grâces aux inscriptions* (Aix-en-Provence: Édisud, 1991), 69-70.

⁴ Mamman M. Adamu, "The Legend of Queen Sheba, the Solomonic Dynasty and Ethiopian History: An Analysis", *African Research Review* 3/1 (2009), 468-482. Robert G. Hoyland bu yoruma katılmakla birlikte Tevrat pasajlarını Güney Arabistan ile Akdeniz arasındaki ilişkilerin MÖ 10. yüzyılda kurulmuş olabileceği tezlerine delil görerek melikenin Yemenli olduğu yorumunu kabul eder görür, bk. *Arabia and Arabs From the Bronze Age to the Coming Islam* (London and New York: Routledge, 2002), 38-39. Güney Arabistan tarihi üzerine yapılan ilk araştırmalarda ise Sebe melikesinin Yemenli olduğunun kabulü hissedilir, bk. R. L. Bowen, "Ancient Trade Routes in South Arabia", *Archaeological Discoveries in South Arabia*, ed. R. L. Bowen (Baltimore: The John Hopkins Press, 1958), 35.

⁵ Werner Daum, "The Queen of Saba in History and Art", *Hadeeth ad-Dar* 25 (2004), 42.

⁶ I. Finkelstein, N. A. Silberman, *David and Solomon: In Search of the Bible's Sacred Kings and the Roots of the Western Tradition* (New York: Free Press, 2006), 171; Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 2/88-89.

⁷ *Judaism and Islam*, trans. F. M. Young (Vepery: The M.D.C.S.P.C.K. Press, 1898), 146-148. Abraham Geiger'a ve Kur'an'ın kaynağı olarak gördüğü Yahudi literatürüne paralelliği vurgusunun yanı sıra 7. yüzyılda Arap Yarımadası'nda Müslümanlarla Yahudilerin siyasi karşıtlığın bir aracı olarak ele aldığı bir çalışma için bk. Jillian Stinchcomb, "The Queen of Sheba in the Qur'an and Late Antique Midrash", *The Study of Islamic Origins New Perspectives and Contexts*, ed. M.B. Mortensen (Berlin: De Gruyter, 2021).

⁸ *The Sources of Islam*, trans. S.W. Muir, (Edinburgh: T.&T. Clark, 1901), 24.

Hız. Peygamber'e ulaştığını, kıssanın da bu bilginin bir naklinden ibaret olduğunu öne sürmüştür.⁹

Tarihçi Josephus Flavius'un (öl. 100) melikeyi "Mısır ve Etiyopya kraliçesi" olarak tanıtmaması Yemen'in yanı sıra dikkatleri Mısır ve Etiyopya'ya da yöneltmektedir. Cevâd Ali, Etiyopyalılar arasında yaygın kabulü belirleyen J. Flavius'un bu aktarımının kendisinin üretimi olmadığı zannını kaydetmektedir.¹⁰ Yorumların bu farklılığı Sebe melikesinin tarihi hakikatinin iz sürümünün zeminini oluşturmakta, bu iz sürülürken Yemen'in yanı sıra Mısır ve Etiyopya -dolayısıyla Antik Mısır, Kuş Krallığı, Nübye Krallığı ve Punt Ülkesi- tarihinin tespitini gerekli kılmaktadır. Ülkemizde yapılan çalışmalar melikenin Yemenli olduğunun kabulüyle¹¹ Etiyopya-Mısır bölgesini bir kayıt olarak aktarmakla yetinmiş,¹² kimi çalışmalarda ise Kur'an'ın melikenin ismini zikretmemesi ve ilgili itirazlar dikkate alınarak konunun yeni arkeolojik verilerle desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir.¹³

MÖ 10. yüzyıla uzanan ve Yemen ve çevresinde tespit edilmiş Sebe yazıtlarında dinî-siyasî gelenekler incelendiğinde ise bölgede bir melikenin iktidarına, ya da en azından bu siyasî geleneğin izine rastlanmamıştır.¹⁴ Bir melikenin iktidarını doğrulayacak arkeolojik verinin henüz keşfedilmemiş olduğu düşünülebilirse de yazıtlar kronolojik olarak incelendiğinde (MÖ 10-MS 6) Sebelilerin güneşe ilk sırada tazim etmediklerini de göstermektedir.¹⁵ Me'rib'deki Evâm mabedi Yemenliler arasında Mahremu Belkis olarak anılmakta¹⁶ ancak yazıtlar bu kullanımı doğrulamamaktadır. Arkeolojik verileri takip ederek Sebelilerin koruyucu tanrısı Almakah'nın bir güneş tanrısı olmadığı bilgisinden hareket eden bazı Müslüman araştırmacılar ise Yemen'de güneşe ilk sırada tazimin ne zaman başlamış olabileceğine dair sorular yönelterek Kur'an âyetleriyle arkeolojik verilerin uzlaşım imkanını aramışlardır.¹⁷ Bu çalışmada Kur'an kıssalarındaki anlatı, figür ve sembollerin sözü edilen halkların mitolojilerinde önemli bir karşılığı olduğunun,¹⁸ kavram ve bağlam hassasiyetinin¹⁹ kabulünden hareketle, Neml Sûresinin 20-44. âyetlerindeki Sebe, hüdhüd, inkar eden bir kavmin kadın hükümdarı, güneşe tazim, gizlilik vurgusu, istişare heyeti ve taht olarak özetlenebilecek akış üzerinden Mısır ve Etiyopya tarihinde Sebe melikesinin izi sürülecek, kıssanın detaylarıyla ilgili bölgelerin tarih, inanç ve kültürlerinin uzlaşımı aranacaktır.

1. Sebe'nin Mahiyeti

"Süleyman kuşları gözden geçirdi ve 'Hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?' diye sordu. 'Ya bana açık bir gerekçe getirir veya onu şiddetle cezalandırırım

⁹ "The Queen of Sheba", *The Journal of American Folklor* 20/78 (1907), 207-212.

¹⁰ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târibi'l-'Arab kable'l-İslâm* (Bağdad: yy, 1993) 2/263.

¹¹ Abdülbaki Güneş, "Kur'an Kıssalarında Eski Uygarlıklar", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 24 (2005), 165-182.

¹² Orhan Seyfi Yüceltürk, "Belkis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/421-422; Mahmut Kelpetin, "Tarih Kaynağı Olarak Kur'an Kıssaları: Sebe Melikesi Örneği", *İslâm Medeniyeti (Journal of Islamic Civilization)* 8/49 (2022), 68-76; Elif Yazıcı, "Sebe' Melikesi Kıssasının Tarihi ve Kültürel Tahlili", *Marife* 22/1 (2022), 315-338.

¹³ Mahmut Kelpetin, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 42.

¹⁴ Ayrıntılar için bk. Büşra Nur Güler, *Sebe Yazıtlarında Din-Siyaset İlişkisi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 156-196.

¹⁵ Güler, *Sebe Yazıtlarında Din-Siyaset İlişkisi*, 49. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. 46-81.

¹⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 2/272.

¹⁷ Misal olarak bk. Ahmed Emin Selim, *Me'âlimu târibi'l-'Arab gable'l-İslâm* (Beyrut: Mektebü Keridyye İhvân ts.), 206.

¹⁸ Hakan Olgun, *Hız. Musa'nın Muhalefeti- Horus'u Öldürmek* (İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021), 4-5.

¹⁹ Yasin Meral, *Sâmiri'nin Buzağısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 11-12.

ya da onu boğazlarım!’ Çok geçmeden hüdhüd gelip dedi ki: ‘Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe’ halkından sana kesin bir bilgi getirdim. Onları bir kadın hükümdarın yönettiğini gördüm; kendisine her imkân verilmiş, bir de muhteşem tahtı var.’”²⁰

Âyette Sebe halkından bahsedilmesi, bu ismin kökeninin halkın kendisiyle mi (etnonim) yoksa bir yer adıyla mı (*toponim*) ilintili olduğu sorusunu beraberinde getirmektedir. Bu itibarla Sebe’nin mahiyetinin irdelenmesi, Sebeliler’in kimler olduğu ve muhtemel göç hareketlerinin yanı sıra Sebe ile ilişkilendirilebilecek bölgelerin coğrafî yayılımı ve haritasına işaret oluşturabilecek verilerin tespitine bağlıdır.

Ahd-i Atık’ta Sebeliler’in atası Sebe ile ilişkilendirilen Şeva/Seva, hem Hâm’ın²¹ hem de Sâm’ın²² soyuna dayandırılmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes araştırmacıları bu ikiliği Sebeliler’in geniş bir coğrafyaya yayılmalarıyla, Afrika sahillerine toplu göçleriyle, Eritre ve Etiyopya gibi bölgeleri vatan edinmeleriyle açıklamışlardır. Sâmililer arasında sayılan Sebeliler’in Hâmîler’e bağlanmaları, Afrika’da müttefik Fenike ve Sebe kolonilerinin varlığına, Tevrat yazarlarının da bu varlığı Hâm’a dayandırmalarıyla da ilişkilendirilmiştir.²³ Sebeliler’in kökenini Arap Yarımadası’ndan Afrika’ya -Sâm’dan Hâm’a- taşıyan Rudolph Windsor’a göre ise Arap Yarımadası’nın kuzey, batı ve güneyinde yaşayan Kûşî kabilelerin varlığı, Araplar’ın hem yarımada’daki hem de Afrika kıtasındaki Etiyopyalılarla karşılıklı bir seyir geçmişine sahip olduğunu göstermektedir. Kûşîler Arapların atalarının doğumundan önce Arabistan’ın hayatî bölgelerinde yaşamıştır: Kûş’un oğlu Raama, MÖ. 2300 civarında Şeba ve Dedan’ın babasıdır.²⁴ Ticarî kabiliyetleriyle ünlü Raama kabilesinin²⁵ ve Kûş’un oğlu, hatta Babil, Hindistan ve Nil kıyısında yaşayan bütün Etiyopya kabilelerinin atası olan Havilah’ın torunları Güneybatı Arabistan’da yaşamıştır.²⁶ Nitekim MÖ 8-MÖ 6. yüzyıllara tarihlenen Etiyopya üzerindeki Sebe Krallığı nüfuzu²⁷ Güney Arabistan ve Etiyopya’nın dil ve gelenek paralelliğine²⁸ dayalı olarak aynı jeopolitik yapının parçası olduğu, dolayısıyla Sebe olarak anılan bölgenin hem Etiyopya’yı hem de Güney Arabistan’ı kapsadığı²⁹ şeklinde yorumlanmıştır.

Ahd-i Atık’ın “Çünkü senin Tanrın, İsrail’in Kutsalı, Seni kurtaran Rab benim. Fidyen olarak Mısır’ı, Sana karşılık Kûş ve Seva/Saba diyarlarını verdim”,³⁰ “Mısır’ın ürettikleri,

²⁰ *Kur’ân Yolu* (Erişim 03.12.2023), en-Neml 27/20-23.

²¹ *Kutsal Kitap* (Erişim 05.01.2024), Yar. 10:7.

²² Yar. 10:28.

²³ Reynold A. Nicholson, *A Literary History of the Arabs* (New York: C. Scribner’s Sons, 1907), xv.

²⁴ Yar. 10:7.

²⁵ Hez. 27:22.

²⁶ Rudolph Windsor, *From Babylon to Timbuktu* (New York: Exposition Press, 1969), 37.

²⁷ İlgili yazıtlar için bk. Digital Archive for the Study of Pre-Islamic Arabian Inscriptions (DASI), “RIÉ 9 Abuna Garimâ I” (Erişim 20.01.2023); DASI, “RIÉ 10 Abuna Garimâ II” (Erişim 20.01.2023); DASI, “RIÉ 5 A” (Erişim 23.01.2023).

²⁸ Sebe ve Himyer dilinin Kuzey Arapçasından çok Etiyopya ve İbrani diline yakın olduğunu, dinî yapısının da Kuzey Arabistan’dan ziyade kuzey Samîler’i ile paralellik taşıdığı bilgisinden hareketle Samîler’in anavatanının kuzeyi işaret ettiğine dair bir çalışma olarak bk. J. M. Grintz, “Samilerin Anavatanı Üzerine”, trc. Ömer Acar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51/1 (2010), 415-444.

²⁹ Runako Rashidi, *Cushite Case Studies* (Los Angeles 1983), 47-51’den aktaran: L. Williams, C. S. Finch, “The Great Queens of Ethiopia”, *Black Women in Antiquity*, ed. Ivan V. Sertima (London: Transaction Publishers, 2007), 12-13; Edward Ullendorff, *The Ethiopians: And Introduction To Country And People* (London: Oxford University Press, 1965), 47-57.

³⁰ Yşa.43:3.

Kuş'un ticaret gelirleri ve uzun boylu Sevalılar/Sabalılar size gelecek, sizin olacak."³¹ pasajlarında Sebeliler'i Afrika halklarıyla birlikte zikretmesi³² bu yorumu destekleyici görülmüştür. Ahd-i Atık'in sunduğu etnik ve coğrafi tabloyu inceleyen Jan Retsö, Kuş topraklarının Nübye dahil olmak üzere Kızıldeniz'in her iki yakasını kapsadığı bilgisine yer verdikten sonra bölgenin Hâm soyuna, yani Mısır nüfuzuna tahsisinin MÖ 7. yüzyıldan önceye dayandığını belirtmektedir.³³

Kıtalararası bu hareketlilik³⁴ filolojik ve fizyolojik paralelliklere dayalı bir ırk tanımının "bilimsel bir mit" haline gelip gelmediği sorusunu doğurmuş, halkların iklim şartlarına, afetlere ve savaşlara dayalı göçlerle karışıkları, bu durumun bölge dillerini benimsemeye sevk ettiği,³⁵ bütün bu iddiaların sezgi ve tahminlerle yön bulduğu³⁶ ya da politik sebeplerle saptırmalara açık olduğu³⁷ şeklindeki muhtelif değerlendirmelere yol açmıştır. Benzer şekilde bölge isimlendirmelerinin tarih boyunca daralma ya da genişlemeye dayalı değişiklikler içerdiği de göz önünde bulundurulmalıdır.³⁸ Bu durum Kızıldeniz'in her iki yakasına tekabül eden bölgelerde Sebe varlığını sorgulamayı gerekli kılmaktadır.

Sebe Melikesi'nin kimliğine dair en eski kayıtlardan birini tutan tarihçi Josephus Flavius'a göre Hz. Süleyman'a gelen melike, Mısır ve Etiyopya kraliçesidir.³⁹ Melikenin Ahd-i Cedîd'de Güney'in Kraliçesi olarak tanıtılması⁴⁰ da Mısırlı olduğunu destekleyen deliller arasında sayılmış, Daniel kitabında Ptolemaios'un Mısır firavununu "Güney'in Kralı"⁴¹ olarak tanımlamasının Güney'den kastın Mısır olduğunun teyidi olarak görülmüştür.⁴²

18. hanedan döneminde Mısır'ın başkenti Thebes'in önceki adı Vastu'nun hiyeroglif ve çivi yazısı uzmanı Lisa Liel'in işaretleriyle [Se.va] ya da [She.va] olarak okunabileceği bilgisinden hareket eden E. Scott, Yunanlıların şehre verdiği Thebes adının eski Samî ve Hint-Avrupa dillerinde düzenli olarak meydana gelen, "s" veya "sh" nin "th"ye tahviliyle Sebe'nin Thebes'e evrildiğine, söz gelimi Persler'in Asur için Athuria dizilimini benimsediklerine işaret

³¹ Yşa. 45:14.

³² Emmet Scott, *Hatsepsut, Queen of Sheba* (New York: Algora Publishing, 2012), 37-38.

³³ Jan Retsö, *The Arabs in Antiquity- Their History From the Assyrians to the Umayyads*, (London: RoutledgeCurzon, 2003), 217-218.

³⁴ Nil vadisi ile Kızıldeniz arasındaki Mısır'ın doğusunun da Arap Yarımadasının bir parçası olarak kabul edildiği, geç bir jeolojik dönemde Yemen'in Kızıldeniz'in bir iç göl olduğu formla Afrika'ya bağlandığı, Sina yarımadasının iki kıtanın kalıcı olarak ayrılmasını engellediğine dair bk. De Lacy O'Leary, *Arabia Before Muhammad* (London: K. Paul, Trench, Trubner& CO. LTD., 1927), 11.

³⁵ Lütfi Abdülvehhâb Yahyâ, *el-'Arab fi 'usûri'l-kadîme* (Beyrut: Dârü'n-nehdâti'l 'Arabîyye, 1979), 44-48.

³⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 1/254.

³⁷ De Lacy O'Leary, *Arabia Before Muhammad*, 11-15.

³⁸ Söz gelimi, Etiyopya kelimesi Yunancadır, "güneş yanığı yüzlerin ülkesi" anlamına gelir. Antik dönemde Etiyopya sınırlarının Libya, Nübye, Kuş, Habeştan, Yukarı Mısır'ın bazı kısımları ve Afrika kıtası için kullanıldığı, hatta Güney Arabistan, Yemen, Güney İran ve Hindistan'ı kapsadığı öne sürülür. Buna göre Asvan'ın aşagısında Mısır'ı, Sudan'ı ve bugün Etiyopya'nın tamamını kapsayan bölge Etiyopya olarak adlandırılır, eski Sebe, Kuş, Nübye ve Habeş topraklarını içerir, bk. Williams, Finch, "The Great Queens of Ethiopia", 12-13.

³⁹ *Antiquities of the Jews*, trans. A. M. William Whiston (Hartford: The S. S. Scranton Co., 1905), 259. Metnin çevirisini yapan W. Whiston dipnotta mesafe göz önünde bulundurularak Sebe Melikesi'nin Mısır ve Etiyopya Kraliçesi değil Güney Arabistan Kraliçesi olarak kabulüne daha uygun olduğunu belirtmiştir.

⁴⁰ "Güney Kraliçesi, yargı günü bu kuşakla birlikte kalkıp bu kuşağı yargılayacak. Çünkü kraliçe, Süleyman'ın bilgece sözlerini dinlemek için dünyanın ta öbür ucundan gelmişti", bk. Mat.12:42; Luk.11:31.

⁴¹ Dan. 11:5-9.

⁴² Scott, *Hatsepsut, Queen of Sheba*, 35-36.

etmektedir. Nil'in doğu ve batı yakasına uzanan⁴³ topraklarıyla bugünün Kahiresi'nin 700 km. güneyinde yer alan Thebes (Luxor) Orta ve Yeni Krallıklar döneminde Tanrı Amon'un şehri olarak anılmıştır. "Su ve toprağın orada var olmaya başladığı, hiçbir şehrin olamayacağı kadar kutsal"⁴⁴ sözleriyle anılan, Fırat'tan Kuzey Sudan'a kadar uzanan imparatorluğun başkenti Thebes önce 11. hanedanın, sonra da Mısır'ın kuzeyinde hakimiyeti ele geçiren Hiksoslar'a karşı 16. ve 17. yerli Mısır hanedanının merkezi haline gelmiştir.⁴⁵ Scott aynı zamanda Flavius'un Etiyopya'nın başkentini Saba veya Shaba adıyla kaydettiğine, tanrı Amon'un başka bir mabedinin adının Siwa olduğuna dayanarak bu ayrıntıları Afrika'daki Sebe'nin varlığına delil kabul etmektedir.⁴⁶ Nitekim Flavius, Mısırlılar ve Etiyopyalılar arasındaki savaşların Hz. Musa'nın gençlik döneminde de yaşandığını, Etiyopya'nın kraliyet şehirlerinden biri olan ve bölgeyi işgal eden Pers imparatoru 2. Kambyses'in kendi kız kardeşinin adına izafeten Mero adını verdiği Sebe'ye çekildiklerini nakletmiştir. Buna göre Güçlü surlarla çevrili Sebe şehri Nil nehri ve diğer ırmaklarla kuşatıldığından Mısırlılar'ın kuşatma esnasında büyük zorluklarla karşılaştığı, Etiyopya kralının kızı Tharbis'in Hz. Musa'nın savaşta cesaretine ve zekasına hayranlığı üzerine ona en sadık adamını göndererek kendisiyle evlenmesi koşuluyla şehri Hz. Musa'ya/ Mısırlılar'a teslim etmiştir.⁴⁷ Burada zikredilen Sebe, 1800 tarihli bir haritada Meroe'nin hemen sınırında çizilen Sebe olmalıdır (Harita-1).

Harita-1 C. Camerale tarafından hazırlanan *Antik İmparatorlukların Batı Kısmı* haritası (1800)⁴⁸

⁴³ Jill Kamil, *Luxor- A Guide to Ancient Thebes* (New York: Longman Inc., 1984), 11.

⁴⁴ Müriyyet Kurhan, "İmparatorluk Tanrısı Amon", *Belleten* 59/226 (1995), 546.

⁴⁵ Daniel C. Polz, "Thebes", *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, ed. Donald B. Redford (Oxford: Oxford University Press, 2001), 3/384-388.

⁴⁶ Scott, *Hatshepsut, Queen of Sheba*, 37-38; Emmet J. Sweeny, *Empire of Thebes or Age in Chaos Revisited* (New York: Algora Publishing, 2006), 30-32.

⁴⁷ *Antiquities of the Jews*, 84-86.

⁴⁸ David Rumsey Historical Map Collection, *Gli Imperi Antichi parte occidentale*, (Erişim 15.12.2023) <https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~325634~90094547:saba?annotId=378074050>

Sebe melikesinin Etiyopya kraliçesi olduğuna dayalı tezi destekleyen en önemli verilerden biri Etiyopya millî destanı Kebra Nagast'tır.⁴⁹ Kebra Nagast'ın günümüze ulaşan en eski el yazması 14. yüzyıla ait olduğundan sıhhati konusunda şüpheler ortaya çıkmış, İrfan Shahid⁵⁰ ve David W. Johnson'un⁵¹ metnin içeriğinin MS 6. yüzyılda Kıptî dilinde yazılmış bir orijinaline işaret eden delillerinin cüz'isi ile uzlaşan Stuart Munro-Hay tarafından bir reddiye⁵² ile karşılaşmıştır. Sebe melikesini "Etiyopya'nın millî kimliğinin kökenlerinden biri" olarak tanımlayan William Leo Hansberry de Etiyopya Hristiyanlığının inkişaf ve kimlik zemini olarak gördüğü Kebra Nagast'ın en eski el yazmasının iklim şartları sebebiyle 13. Yüzyıldan bugüne ulaşmakla birlikte içeriğinin 4. yüzyıla, Aksum Krallığı'nın erken Hristiyanlık dönemine kadar dayandırabildiğini öne sürmüştür.⁵³ Destan Etiyopya krallarının Hz. Süleyman'ın Sebe melikesi Makeda'yla evliliğinden doğan I. Menelik'in soyundan geldiğini anlatmakta, Etiyopya'nın 1931 Anayasası'nın 3. Maddesini "İmparatorluk makamının, soyu Kudüs Kralı Süleyman'ın ve bazen Saba Kraliçesi olarak da adlandırılan Etiyopya Kraliçesi'nin oğlu I. Menelik'in hanedanından kesintisiz olarak devam eden Kral Sahle Selassie'nin soyundan gelen Majesteleri I. Haile Selassie'nin soyunda ebediyen kalacağı kanunla öngörülmüştür"⁵⁴ ifadesi teşkil etmektedir. Görünen o ki melikenin evliliği ve bu evliliğin hakikatine inanç, Etiyopya siyasî geleneğinde iktidarın tarafını belirlemenin zeminini oluşturmıştır.

Sebe'nin mahiyetini tespitiye yönelik veriler incelendiğinde bu ismin hem bir halka (etnonim) hem de Kızıldeniz'in her iki yakasında konumlanmış bölge adlarına (toponim) işaret ettiği görülmektedir. Tarih boyunca iki kıyı arasında takip edilebilen göç hareketliliği de etnonimin toponime dönüşmesine bir dayanak teşkil edebilir. Bu durum âyetle zikredilen Sebe halkının Arap Yarımadası dışındaki bölgelerde de aranabileceğinin imkanını sunabilecek niteliktedir.

2. Hüdühüd

"Çok geçmeden hüdühüd gelip dedi ki: 'Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe' halkından sana kesin bir bilgi getirdim.'⁵⁵

İnsanın kutsala dair anlatısı olarak mitler, insan tabiatından kaynaklanan eksikliklerinin sembolik düzlemde yeniden kurgulanmasını içermekte, hayvan imgeleri bu kurguda önemli

⁴⁹ *The Queen of the Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebra Nagast)*, trans. E. A. Wallis Budge (Cambridge: In. Parentheses Publications, 2000).

⁵⁰ "The Kebra Nagast in The Light of Recent Research", *Le Muséon* 89 (1976), 133-178.

⁵¹ "Dating The Kebra Nagast: Another Look", *Peace And War In Byzantium: Essays In Honor Of George T. Dennis*, ed. T. S. Miller- J. W. Nesbitt (Washington D.C: Catholic University of America Press, 1995), 197-208.

⁵² "A Sixth Century Kebra Nagast?", *Annales d'Ethiopie*, 17 (2001), 43-58.

⁵³ *Pillars in Ethiopian History*, ed. Joseph E. Harris (Washington D.C: Howard University Press, 1981), 33, 39. Buna karşılık destanın mütercimi Budge'nin metnin güvenilirliğini sorgulayan ve kaynaklarının tespitini içeren mukaddimesi için bk. *Kebra Nagast*, Xxvi; benzer değerlendirmeler için bk. Sol Liptzin, "Solomon and the Queen of Sheba", *Dor le Dor* 7/4 (1979), 178-192; Abdullah Hasan eş-Şeybe, *Dirâsât fî târibi'l-Yemen* (San'a: Mektebetü'l-va'y, 1999-2000), 285-344. İlgili tartışmalar için ayrıca bk. Elif Yazıcı, *Yemen'le İlgili Kur'an Kıssaları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2022), 191-192.

⁵⁴ William M. Steen, *The Ethiopian Constitution*, (Washington: The Ethiopian Research Council, 1936), 8.

⁵⁵ en-Neml 27/22.

bir yer tutmaktadır.⁵⁶ Tanrılarla iletişimde aracılık rolü atfedilen, mabed merasimleri için takdim edilen ve nekropollerde koruyucu tanrılara bir sunu olarak mumyalanan kuşlar Mısır dinî ikonografisinin de bir parçasını oluşturmıştır.⁵⁷ Asya, Avrupa ve Afrika’da, özellikle göçmen kuşların durağı olan Nil deltasında rastlanan hüdhüd (ibibik, büdbödek, çavuşkuşu, toy kuşu/ hoopoe/ upupa epops)⁵⁸ bu kuşlar arasında sayılır.

Antik Mısır tarihi boyunca büyük erkek çocuk babadan sonra yerine geçecek gücü temsil ettiğinden babasının asa/bastonunu tutan suretle tasvir edilmiş, mezar kabartmalarında da yer bulan bu tasvirlerde bir eliyle yönetici babasının asasını, diğer eliyle de hüdhüdü tuttuğu görülmüştür (Şekil-1). Bu tasvirler özellikle arka tarafa bakan hüdhüdün babanın yerini alan erkek çocuk için herhangi bir tehlikeye karşı koruma sağladığı ya da ailesine sadakatiyle tanınan bu kuşun oğulun ebeveynine karşı sadakatini temsil ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Hüdhüdün mezar kabartmalarının yanı sıra av sahnelerinde de yer aldığı görülmektedir. Bu kayıtlarda uyarıldığına işaretleri olarak tacı açılmış şekilde tasvir edilen kuş, fevkalade bir duruma karşı koruma ve gözetleme vazifesiyle ilişkilendirilmiştir.⁵⁹ Hüdhüdün bu tasvirlerinin ilk planda koruma ve gözetleme beklentisini çağrıştırmaması, onun çocuk ve gençlerin ilgilendiği bir evcil hayvan olabileceği yorumunu⁶⁰ zayıflatmaktadır.

Hüdhüd tasvirlerinin görüldüğü bir diğer yer çınar (Şekil-2) ve akasya ağaçlarının tepesidir. Antik Mısırlıların ağaçları kutsal kabul ettikleri ve çınarın [nh.t] bunlar arasında önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. [Nh.t]’ın sığınak anlamını da desteklemesi Mısırlıların su kaynağıyla temas eden ağaçta bir ruhun ya da bir tanrının varlığını düşünmeleri ihtimalini desteklemiştir. Nitekim Eski Krallık (MÖ 2543-2120) dönemine tarihlenen kayıtlarda Horus’un annesi olan Hathor’un bir ağaç tanrıçası olarak tanımlandığı, Memfis’teki bir kültte “Güney Çınarı’nın Tanrıçası” kaydıyla anıldığı nakledilmiştir. Bir diğer boyutuyla doğu ufkunda bulunan ve dallarında tanrıların yaşadığına inanılan ve güneşle ilişkilendirilen çınar ağacı, Mısırlılar’ın öteki dünya tasavvuruna kapı aralamakta, tanrıça Nut’un tabut kapaklarının iç kısmında resmedilen temsilleri ölüyü koruyucu gücüne atfı sayılmaktadır.⁶¹ Mısır kraliçesi Hatšepsut’un koruyucu tanrıçasının da Hathor olduğu kaydedilmiştir.⁶² Çınar ağacına seslenilen Ölüler Kitabı’nın 59. Bölümü “Havayı Koklama ve Yeraltı Dünyasında Suyu Hükmetme Bölümü” olarak adlandırılmaktadır:

“Osiris Ani şöyle der:- “Selam sana, Tanrıça Nut’un çınar ağacı!

İçinde yaşayan havayı ve suyu bana bağışla.”⁶³

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Batuk, “Mitolojide Hayvan İmgesi”, *Kutsal ve Hayvan- Dinlerin Hayvanlara Bakışı*, ed. Süleyman Turan (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2020), 89-125.

⁵⁷ Foy Scalf, “The Role of Birds within the Religious Landscape of Ancient Egypt”, *Between Heaven and Earth- Birds in Ancient Egypt*, ed. R. Bailleul-Leuser (Chicago: Oriental Institute Museum Publications, 2013), 33-40; 177.

⁵⁸ Patrick F. Houlihan, *The Birds of Ancient Egypt* (Cairo: The American University in Cairo Press, 1988), 119.

⁵⁹ Sihâm es-Seyyid Abdülhamid ‘İsâ, “Remziyye Tâiru’l-hüdhüd fi’l-‘akîdeti’l-Mısıriyye el-kadîme”, *Dirâsât fî âsâri’l-vatani’l-Arabî*, 19 (2016), 142-159.

⁶⁰ Houlihan, *The Birds of Ancient Egypt*, 120.

⁶¹ Ayrıntılar için bk. Marie-Louise Buhl, “The Goddesses of the Egyptian Tree Cult”, *Journal of Near Eastern Studies* 6/2 (1947), 80-97; ayrıca bk. Geraldine Pinch, *Egyptian Mythology- A Guide to the Gods Goddesses and Traditions of Ancient Egypt* (Oxford: Oxford University Press, 2002) 174-175.

⁶² E. Scott, *Hatšepsut, Queen of Sheba*, 7.

⁶³ *The Book of the Dead*, (ed. E. A. W. Budge), London: Kegan Paul, Trench, Trübner& Co. Ltd, 1898, 109.

Şekil-1⁶⁴

Şekil-2⁶⁵

⁶⁴ N. G. Davies, *The Mastaba of Ptahbetep and Akhetetep at Saqqarah* (London: The Offices of the Egypt Exploration Fund, 1901), 2/46.

⁶⁵ Sihâm es-Seyyid, “Remziyye Tâiru’l-hüdhüd fi’l-‘akîdeti’l-Mısıriyye el-kadîme”, 161.

Hüdhüdün ayırt edici özelliklerinden biri, tehlike durumunda kuyruğunun dibindeki bir bezden kötü kokulu yağlı siyah bir sıvı püskürterek zararlı hayvanları yuvasından uzak tutabilmesidir. Bu özellikle birlikte düşünüldüğünde ağaç tepesindeki hüdhüd tasvirlerinin ölünün ruhunu temsil edebileceği ya da ölüye su ve yiyecek sunan tanrıçaların ikramı sırasında veya diriliş yolculuğunda ruhunu yırtıcılardan koruyacağı tasavvuruna bir işaret olabileceği nakledilmiştir.⁶⁶ Nitekim klasik İslâm kaynaklarında da hüdhüdün toprağın altındaki suyu gördüğü, eşine bağlı, ebeveynine karşı hürmetkar olduğu, insanı kem gözden koruduğu bilgilerine yer verilmiştir.⁶⁷ Kısada melikenin varlığına ve inancına dair bilginin hüdhüdün ağzından aktarılması, koruma ve gözetleme vazifesini üstlendiğine ilişkin inancın reddi şeklinde yorumlanabilir.

3. Melikenin İktidarı Meselesi

Bugüne kadar tespit edilmiş arkeolojik ve epigrafik kayıtlar Güney Arabistan'da kadın bir hükümdarın iktidarını teyit etmemektedir. Esasen Arap Yarımadasında kadın hükümdarların varlığı, Asur yıllıklarında Kuzey Arabistan'a mahsus olmak üzere doğrulanmış olsa da⁶⁸ Güney Arabistan'da bu tecrübe en azından bugünkü bilgiler çerçevesinde görülmemektedir.⁶⁹ Buna karşılık Antik Mısır ve özellikle Etiyopya geleneğinde yönetimi üstlenen kraliçelerin tarihe yön verdikleri bilinmektedir.⁷⁰ Mısır kraliçeleri - Hatşepsut istisna olmak üzere- firavunun eşi ve Amon'un ilahî eşi olarak prestij sağlamış, bazıları bu yolla eşlerine eşit hatta onlardan ileride görülmüştür. Hatşepsut'un güçlü iktidar dönemi⁷¹ ve Punt Ülkesi'ne yaptığı yolculuğun rölyeflerinin 19. yüzyılda keşfi,⁷² Immanuel Velikovsky'yi tarihî hakikati aranan Sebe melikesinin Mısır'ın kadın firavunu Hatşepsut olduğu hipotezine yönlendirmiştir.⁷³ Mısır tarihi içerisinde MÖ 15. yüzyıla yerleştirilen 18. hanedanın beş yüz yıl sonrasına yerleştirilmesi gerektiği savından hareketle Hatşepsut'un

⁶⁶ Tasvirler ve ayrıntılar için bk. Sihâm es-Seyyid Abdülhamîd 'İsâ, "Remziyye Tâiru'l-hüdhüd fi'l-'akidetil-Misriyye el-kadime", 160-168.

⁶⁷ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *Kitâbü'l-Hayevân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü Mustafa el-Babî el-Halebî ve Evlâduhu, 2. Basım, 1385/1965), 3/510-514; ayrıca bk. Ömer Faruk Harman - Cemal Kurnaz, "Hüdhüd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/461-462.

⁶⁸ N. Abbott, "Pre-Islamic Arab Queens", *American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 58 (1941), 1-22. Nigel Groom, bu bilgiden hareket ederek Kuzey Arabistan'daki Sebe kolonilerinin yöneticisi olarak bir kadın hükümdarın söz konusu olabileceğine dair bir teori sunar, bk. *Frankincense and Myrrh: A Study of the Arabian Incense Trade* (London: Longman Group Ltd., 1981), 38-55.

⁶⁹ Klasik ve modern dönem tefsirlerinde Yemen'de hüküm sürdüğü kabul edilen Sebe melikesi kıssasının kadının yöneticiliği meselesi bağlamında tartışıldığı bir çalışma olarak bk. Ayşe Betül Oruç, "Siyasal Hayatta Kadın Konusuna Tefsirlerin Yaklaşımı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/50 (2020), 135-137.

⁷⁰ N. N. Wane vd, "Women of Power Revisited: African Women in Leadership through the Ages, Space, Time and Governance", *Decolonizing and Indigenizing Visions of Educational Leadership*, ed. N. N. Wane vd (Bingley: Emerald Publishing, 2022), 89-107.

⁷¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bir inceleme olarak bk. Cemal Yılmaz, "Hatşepsut: Naibelikten Firavunluğa Yürüyen Bir Kraliçe", *OANNES Uluslararası Eskiçağ Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2020), 277-300.

⁷² Ayrıntılı bilgi için bk. Kamil, *Luxor- A Guide to Ancient Thebes*, 150.

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bk. *Ages of Chaos* (New York: Doubleday & Company, 1952), 103-139.

MÖ. 971-931 yılları arasında hüküm sürdüğünü ve Hz. Süleyman ile çağdaş olduğunu ileri savunan yazar, Flavius'un Sebe melikesini Mısır ve Etiyopya kraliçesi olarak tanımlamasını, eserini yazdığı dönemde Etiyopya'nın Habeşistan'a değil Nübye'ye tekabül ettiği⁷⁴ bilgisini melikenin Mısırlılığını güçlendiren deliller arasında görmüş, Deyru'l-Bahri mabedindeki gemi seferi resminin ve bu seferin "kutsal topraklara" yapıldığı kaydının Kudüs seferine işaret ettiği sonucuna ulaşmıştır.

Velikovsky'nin önerisi Mısır bilimciler tarafından sert eleştirilere tabi tutulmuş,⁷⁵ mabeddeki sefer resminin Mısırlılar tarafından kutsal topraklar olarak adlandırılan Punt Ülkesi'ne⁷⁶ olduğunun altı çizilmiştir. Buna göre MÖ 3. binyıldan itibaren Mısır kayıtlarında yer alan ve Mısırlılar tarafından "kutsal topraklar" olarak tanımlanan Punt, mabed ritüellerinin ayrılmaz unsuru olan tütsü reçinelerinin, altının ve egzotik hayvanların tedarikçisi olarak görülmüş, Hatşepsut'un baharat ve reçineleri Mısır'a ithalini sağlayabilmek için MÖ 1500 civarında bölgeye düzenlediği sefer, Thebes'teki Deyru'l-bahri mabedinin duvarlarına kaydedilmiş,⁷⁷ bölge vergileri yine mabed duvarlarına işlenmiş,⁷⁸ kıtanın güney ucunda olduğu varsayılan Punt Ülkesi'nin bereketi tanrı Amon-Ra'ya bağlanmıştır:

"Punt insanları sana doğru ilerler, zira, ilham ettiğin aşkıyla, senin için kutsal ülke yeşillenir; neşe sağan kokularıyla halkını sevindirmek için, günlük alınan ağaçların çıkardığı, reçine yüklü gemiler sana doğru seyredeler."⁷⁹

Her durumda Mısır mabedlerinde bulunan epigrafik ve ikonografik belgelerin Somali kıyılarına ya da Kızıldeniz'in her iki kıyısına, Bâbülmendeb çevresine konumlandırılan⁸⁰ Punt sakinlerinin Güney Arabistan göçmenlerini de içermesi imkanını sunması, balsam, buhur ve mür reçinesinin yalnızca Güney Arabistan ve Afrika Boynuzunun bazı bölgelerinde yetişmesi, bu baharat ve reçinelere olan yüksek talep nedeniyle, bu değerli yükü uzun mesafeler boyunca birçok ülke üzerinden dış pazarlarına taşımak için ticaret yolları geliştirilmesi⁸¹ iki kıyı arasındaki etkileşimin dinamizmine işaret etmektedir. Mısır tarihinde 21. hanedandan itibaren başlayan düşüş ve gerileme dönemi (MÖ 1080-715 civarı) ve takip

⁷⁴ Nübye, Habeşistan, Etiyopya, Punt gibi yer isimlerinin Mısırlılar tarafından farklı yerleşim yerleri için kullanıldığı, bu durumun bölge tanımlamalarına esneklik kazandırdığı yorumu için ayrıca bk. Jacke Phillips, "Punt and Aksum: Egypt and The Horn of Africa", *The Journal of African History* 38/3 (1997), 438.

⁷⁵ Bir misal olarak bk. P. Clarke, "Why Pharaoh Hatsepsut is not to be Equated to the Queen of Sheba", *Journal of Creation* 24/ (2010), 62-68.

⁷⁶ Bölgeye yapılan vurgu, Mısır tarihçilerini Punt Ülkesi'nin hangi coğrafyada yer aldığını araştırmaya sevk etmiş, H. Brugsch Arap Yarımadasına (*Die Geographie des alten Ägypten*, 14-16. Bu tez Türkçe literatürde de karşılık bulur, misal olarak bk. Kurhan, "İmparatorluk Tanrısı Amon", 519), muasırı A. Mariette önce Güney Arabistan'a sonra ise Somali kıyılarına, N. Domino ve G. L. Moritz Eritre ve doğu Etiyopya'ya yerleştirmiş, D. Meeks ise Kızıldeniz'in doğu kıyısı boyunca bugünkü Yemen'de Punt'u bulan bir ticaret yolu önermiştir. Mısırbilimci arkeolog Abdülaziz Sâlih ise Punt'un Arap Yarımadası'nın güneybatısına tekabül eden Yemen'i, Eritre ve Somali'nin bir kısmını içerisine alan bir coğrafyayı içerdiğini belirtmiştir (*ç-Şarku'l-edna'l-kadim-Mısır el-kadime*, Kahire: Meketebetü'l-enclü el-Misriyye, 2013, 193).

⁷⁷ Kamil, *Luxor- A Guide to Ancient Thebes*, 13.

⁷⁸ Jacke Phillips, "Punt and Aksum: Egypt and The Horn of Africa", *Journal of African History* 38 (1997), 423-457.

⁷⁹ Kurhan, "İmparatorluk Tanrısı Amon", 543.

⁸⁰ Muhammed Abdülkâdir Bâfakih, *Târibu'l-Yemeni'l-kadim* (Beyrut: el-Müessesetü'l-'Arabiyye li'd-dirâsât ve'n-neşr, 1985), 18.

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Catherine Lucy Glenister, *Profiling Punt: Using Trade Relations to Locate 'God's Land'*, (Stellenbosch: The University of Stellenbosch, Faculty of Art Philosophy in Ancient Cultures, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 2-6; Shimshon Ben-Yehoshua, Carole Borowitz vd, "Frankincense, Myrrh, and Balm of Gilead: Ancient Spices of Southern Arabia and Judea", *Horticultural Reviews* 39/1 (2012), 1-76.

eden yüzyıllarda başlamış, bu dönemde Nübye, Filistin ve Suriye kaybedilmiş, bu zayıflama Libya, Kuş, Asur ve Pers istilalarını beraberinde getirmiştir.⁸² Hz. Süleyman liderliğindeki İsrail Krallığının yükselişi de bu tarihlere tekabül etmektedir.

Mısır'ın Hatşepsut'un da dahil olduğu 18. hanedanı ile İsrail'in ilk krallığının aynı anda ortaya çıktığına ve karşılıklı etkileşimlerine yönelik delillerin yoğunluğunu kaydeden tarihçi E. Scott, melikenin Hatşepsut olduğunu savunan bir diğer araştırmacıdır. Scott kesin bir sonuca ulaşmanın mümkün olmadığını ifade ettiği çalışmasında, başvurduğu yeni delillerle ispat yükünü belirgin bir şekilde Velikovsky'nin lehine ve muhaliflerin aleyhine kaydırıldığını belirtmektedir.⁸³ Yakın zamanda K. Griffith ve D. K. White tarafından hazırlanan bir çalışma,⁸⁴ farklı tarihî kaynakların rehberliğinde yeniden inşa edilen Mısır kronolojisiyle Velikovsky'nin tezini teyid eder görünmektedir.

Mısır'ın yanı sıra Etiyopya tarihî gelenekleri de bir melikenin iktidarını teyid edecek veriler içermektedir. Etiyopya kraliçeleri özellikle MÖ 2000-1000 yılları arasında eşlerinden bağımsız yöneticiler olarak sivil, askerî, ticarî ve diplomatik idareyi üstlenmiş, yönetimin bütün ayrıcalık ve yetkilerini kullanmışlardır. Etiyopya kaynaklarında Makeda adıyla anılan melikenin dahil olduğu hanedan MÖ. 1370 yılında ülkeye hâkim olmuş, prenses Makeda'nın kral olan babası ve erkek kardeşi Noural vefat edince kraliçe olarak babasının tahtının varisi olmuştur. Elli yıl boyunca Yukarı (Güney) Mısır, Etiyopya, Güney Arabistan, Hindistan, Akdeniz ve Eritre denizine uzanan geniş coğrafyada ülkesini adalet ve bilgelikle yöneten kraliçenin tahtı ise daha sonra Aksum olarak anılacak Etiyopya topraklarındadır. Kraliçenin develer ve gemilerle karadan ve denizden organize ettiği ticarî ağ, yardımcılar ve danışmanlarının desteğiyle yönetilmiş, üstünlük sağlanan bu coğrafyada iktidarını imar girişimleriyle tezahür ettirmiştir. Bu bilgiler Kudüs ziyaretinin de Sebe ticaret yollarını tehlikeye düşüren Hz. Süleyman ile ittifak antlaşması gerçekleştirmeye yönelik olduğu yorumlarını pekiştirmiştir. Zira “kraliçenin her isteğini yerine getirdi”⁸⁵ ifadesi, ticarî ve askerî ittifakları da içerir şekilde yorumlanmıştır. Bu girişim aynı zamanda Hz. Süleyman idaresinde yükselen krallığın gücü ile kraliçenin gücünün en azından mevcut durumdaki üstünlüğü kıyasını da beraberinde getirecektir.⁸⁶

4. Güneşe Tazim

“Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm. Şeytan onlara yaptıklarını süslü göstermiş ve böylece onları yoldan çıkarmış. Bu yüzden de onlar doğru yolu bulamıyorlar.”⁸⁷

11. hanedanla başlayan ve Güney ve Kuzey Mısır'ın siyasî olarak birleştiği Orta Krallık döneminde (MÖ 1980-1760) Thebes'in tanrısı Amon ulusal bir tanrı olarak tanıtılmış, güneş

⁸² *Ancient Records of Egypt*, 4/96-97; Kamil, *Luxor- A Guide to Ancient Thebes*, 16-18; Kurhan, “İmparatorluk Tanrısı Amon”, 510-511.

⁸³ *Hatsepsut, Queen of Sheba*. 8.

⁸⁴ “Hatshepsut and the Queen of Sheba a Chronological Proof”, *Academia*, (Erişim 22.12.2023). https://www.academia.edu/42631862/Hatshepsut_and_the_Queen_of_Sheba_A_Chronological_Proof

⁸⁵ 1Kr.10:13.

⁸⁶ Williams, Finch, “The Great Queens of Ethiopia”, 16-19.

⁸⁷ en-Neml 27/24.

tanrısı Ra kültüyle bağdaştırılmış ve yerel tanrılar önceliğini kaybetmiştir. Mısır tarihinin her döneminde yaratıcı ve kudret sahibi görülen güneş tanrısı Ra,⁸⁸ mutlak tazimin mercidir:⁸⁹

“Övgüler sana zira bizim yüzümüzden yoruluyorsun!

Secdeler senin için, çünkü bizi yarattın!”⁹⁰

Orta Krallık döneminde tanrı Amon, güneş tanrısı Ra ile birleştirilerek güneşin tazimi güçlendirilmiş, Mısır’ın en önemli tanrısı haline gelmiştir.⁹¹ “Tanrıların kralı” Amon-Ra’ya bağlılık firavunu ve tebaasını nimetlere gark etmiştir ki, Mısır kayıtları bu inanca dair detaylar sunar:

“İşte (emir) (Amon)-Ra’nın ağzından çıktı. (Amon)-Ra’nın düşmanı kül olup gitti ve her şey Thebes’e aittir: Aşağı ve Yukarı Mısır, kıyıları, suları ve dağlarıyla yer, yeraltı dünyası ve gök, Nil ve okyanusun taşıdıkları. Jeb (yer tanrısı) üzerinde var olan her şey onun için yetişir, güneşin seyrettiği her yerde, her şey barış içinde ona aittir. Her ülke yasal olarak ona haraç öder, zira, o Ra’nın gözüdür, ona hiç kimse karşı koyamaz. Adaletin sarayı, sükunetin yeri Thebes’e ölmeye gelenler mutludur... Caniler, adaletin yeri olan buraya asla giremezler... oraya ölmeye gelene ne mutlu! Kutsal bir ruh olacaktır.”⁹²

Zaman içerisinde “Thebes’in bütün tanrılarının kralı”, “tanrıların kralı” “Thebes’in hâkimi”, “göğün efendisi”,⁹³ “İki ülkenin tahtlarının efendisi”,⁹⁴ “Thebes’te oturan, ufukta beliren yüce tanrı”, “Ta-Kenset’in (Nübye) yöneticisi”, “her ülkenin efendisi”, “imparatorluğun hâkimi”⁹⁵ olarak farklı sıfatlarla anılan Amon-Ra, Ptah ve Ra’dan sonra imparatorluk tanrılarının üçüncüsü olarak ilahî-siyasî rolüyle Mısır tarihine yön vermiştir. Amon’un yüce kudretinin simgesi haline gelen Thebes, mabedlerindeki sütunlu salonları, dikilitaşları, devasa heykelleri, duvar kabartmaları ve hiyeroglifleriyle Mısır’ın en yüce şehri, bölgeye gelen yabancı yerleşimcilerle gelişen kültürel etkileşimlerle uluslararası başkent haline gelmiştir.⁹⁶ Yaklaşık iki asır devam eden bu müreffeh dönemde Mısır etkisi Kızıldeniz boyunca Nübye (Sudan) ve Kuş’a (Etiyopya), Akdeniz çevresinde ise Libya, Filistin ve Suriye’ye, hatta Girit, Ege Adaları ve Yunan anakarasına kadar yayılmıştır.

18. hanedanla başlayan Yeni Krallık döneminde (MÖ 1539-1077) imparatorluk Batı Asya ve Nübye’ye uzanmış, Thebes’in inkişafı kuzey sınırlarını Fırat’a dayayan askerî seferleri ve ticarî hakimiyeti ile dünyaya hükmeden saltanat tahtına dönüşüne kadar artan bir ivmeyle devam etmiştir. Kuş kralının oğulları olarak anılan Mısır valileri eliyle⁹⁷ beş yüzyıl süren Mısır hakimiyeti döneminde mabedler üretim ve dağıtımın idaresinin yanı sıra dinî-ideolojik

⁸⁸ Mısır kozmogonisinde güneşin yükseldiği her gün yaratılış sürecinin tekrar etmesinden hareketle yaratıcı tanrının görünürlüğü temsil ettiği dair bk. Olgun, *Horus’u Öldürmek*, 18-19.

⁸⁹ Pinch, *Egyptian Mythology*, 182-185.

⁹⁰ MÖ. 1430’lara tarihlenen ve Kahire Müzesinde muhafaza edilen ilahi metnindeki bu beyit için bk. Kurhan, “İmparatorluk Tanrısı Amon”, 522. Metnin tamamı için bk. 520-523.

⁹¹ Olgun, *Horus’u Öldürmek*, 38.

⁹² Adolf Erman, *Die Literatur der Aegypten* (Berlin: Generisch 1923), 365-373’den aktaran: Kurhan, “İmparatorluk Tanrısı Amon”, 546.

⁹³ *Ancient Records of Egypt*, ed. J.H. Breasted, (Chicago: The University of Chicago Press, 1906), 4/111-112.

⁹⁴ Charles F. Nims, *Thebes of the Pharaohs, Pattern for Every City* (New York: Stein and Day, 1965), 18.

⁹⁵ Kurhan, “İmparatorluk Tanrısı Amon”, 506-511.

⁹⁶ George Hart, *Mısır Mitleri*, çev. Mehmet Sait Türk (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010), 36-37.

⁹⁷ László Török, *The Kingdom of Kush- Handbook of the Napatan-Meroitic Civilization* (Leiden: Brill, 1997), 95.

bütünleşme aracı olarak da hizmet etmişlerdir.⁹⁸ Mısır egemenliğinin MÖ 11-8. yüzyıllara tekabül eden tarihlerde sona erdiği,⁹⁹ Mısır tanrısı Amon'un Kuşileştirildiği, Nübye tanrılarının devlet mitine entegre edildiği süreç teolojik asimilasyonun bir örneğini oluşturmuştur.¹⁰⁰ Bu detaylar Mısır kültürel nüfuzunun -bu çerçevede güneşe tazimin- geniş bir coğrafyaya -bu cümleden Etiyopya'ya- uzandığına işaret etmesi bakımından önemlidir.

5. Gizlilik Vurgusu

“Göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz şeyleri bilen Allah’a secde etmesinler diye (şeytan onları yoldan çıkarmış).”¹⁰¹

Âyette Sebe halkının inancı aktarılırken Allah'ı tanımlayan ifadelerde dikkat çeken vurgu, gizliliğin ortaya çıkarılmasının Allah'a mahsus olduğudur. Yunanlı yazar Plutark'ın, Mısırlı vakanüvis Manetho'dan aktardığına göre Amon'un “gizlenmiş olan”, “gözle görülmeyen” anlamı vardır. O “adlarıyla zengin Amon'dur”.¹⁰² Tanrıları yaratan gizli tanrıdır. Bütün tanrılar Amon'un birer tezahürüdür. Amon'un bilinemezliğini açıklamaya çalışan Thebes'li din adamları, algılamazlığı sebebiyle gizeminin isminde saklı olduğunu, hiçbir tanrının onun gerçek ismini bilemeyeceğini belirtmiş, Mısır ilahilerinde “sorgulanamayacak kadar yüce ve bilinmeyecek kadar kudretli” olarak tarif edilmiştir. Amon tanrılardan ve insanlardan gizlidir. Amon'un kimliği hakkında bilgi edinmeye çalışmanın cezası ölümdür. Güneş tanrısı Ra ile özdeşleştirilerek Amon-Ra'ya dönüşen tanrı, güneşin her doğuşu ve batışında kendini yenilemiş; güneş, gizli tanrı Amon'un yüzü olmuştur.¹⁰³ Âyette gizliliği ifade eden [خبء] kelimesinin antik Etiyopya'da etkin Samî diller arasında sayılan Ca'z (Geez) dilinde de [ḥab'a] gizli, saklı, bilinmeyen anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁴ Amon'un yaratıcı tanrı olarak politik rolünün Yeni Krallık (MÖ 1539-1077) döneminde Thebes'te yükselmesi¹⁰⁵ ayrıca kayda değer görülmelidir.

6. İstişare Heyeti

Hz. Süleyman'ın teslimiyet talebini içeren mektubu okuyan melike istişare heyetini toplayarak aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:

“Ey ileri gelenler! Durumum hakkında bana görüş bildirin. Sizler yanımda bulunmadıkça hiçbir işe kesin olarak karar vermem.’ Dediler ki: ‘Biz güçlü kimseleriz ve çetin savaşçılarız. Emir senin. Ne emredeceğini düşün.’ (Kraliçe) şöyle dedi: ‘Krallar

⁹⁸ H. Brugsch, *Die Geographie des alten Ägypten nach den altägyptischen Denkmälern* (Leipzig: Verlag Der J., 1858), 4; Török, *The Kingdom of Kush*, 93-104. Bölgedeki Mısır egemenliğinin sömürgeci bir sistem olmadığı savunulsa da S. T. Smith'in “A Model for Egyptian Imperialism in Nubia” adlı çalışmasında özellikle Yeni Krallık döneminde bir “kültürleşme sömürgeciliği” gerçekleştirildiği bilgisi için bk. *The Kingdom of Kush*, 100-101.

⁹⁹ Török, *The Kingdom of Kush*, 88.

¹⁰⁰ Török, *The Kingdom of Kush*, 104-107.

¹⁰¹ en-Neml 27/25.

¹⁰² Richard H. Wilkinson, *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt* (London: Thames&Hudson, 2003), 92; “Tanrılar içinde tek kralın, sayısı bilinmeyen isimlerin çoktur” ifadesi için bk. Kurhan, “İmparatorluk Tanrısı Amon”, 523.

¹⁰³ Hart, *Mısır Mitleri*, 34-38; Kurhan, “İmparatorluk Tanrısı Amon”, 504-505.

¹⁰⁴ Wolf Leslau, *Comparative Dictionary of Ge'ez (Classical Ethiopics)* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1991), 255.

¹⁰⁵ Olgun, *Horus'u Öldürmek*, 21.

bir memlekete girdi mi, orayı harap ederler ve halkının ileri gelenlerini zelil hale getirirler. İşte onlar böyle yaparlar.”¹⁰⁶

Âyetle ileri gelenler olarak tercüme edilen [mele]’nin toplumun fikir danışılan seçkinleri¹⁰⁷ ya da üst rütbeli saray görevlilerinden oluşan krala yakın bir sınıf olduğu ve Kur’an’da ekseriyetle firavunlarla ilişkili olarak zikredildiği kaydedilmiştir.¹⁰⁸ Hatşepsut’un iktidarı döneminde yürüteceği politikaların tespitinde istişarede bulunduğu bilinmektedir. Nitekim seleflerinin iktidar dönemlerinde de Mısır sarayının önde gelen başarılı devlet adamlarından oluşan en az dört memur onun döneminde terfi etmiştir.¹⁰⁹ Görünen o ki, bu isimler siyasi, askerî ve ticarî kararlarda görüş bildirmiş, Mısır’ın özellikle Hiksoslar tarafından işgal sürecinin bilgisine erişmiş ve halkın ileri gelenlerinin nasıl zelil kılındığına tanıklık etmişlerdir. Benzer şekilde Etiyopya kraliçelerinin de bir istişare heyetine sahip oldukları kaydedilmektedir.¹¹⁰

7. Melikenin Tahtı

“Allah kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. Büyük Arş’ın Rabbidir.”¹¹¹

Mısır inancına göre insanı gözyaşından yaratan Tanrı Ra, insanların ilk kralı olarak Mısır tahtına oturmuştur.¹¹² Amon-Ra’nın oğlu sıfatıyla ilahî kökenlerini ilan eden ve tahta oturan Mısır firavunları, tanrının yeryüzündeki temsili olarak adalet-düzen-kozmosun (maat) hâkim kılınması, şiddet-kaosun (isfet) bozguna uğratılıp denetim altına alınmasıyla görevlidir. Bu denetimle toplumsal düzenin yürütücüsü konumundaki firavunların meşruiyeti maata olan bağlılıklarına bağlıdır,¹¹³ ilk görevleri ise maatı korumaktır.¹¹⁴ Buna göre “tanrının kehanetine uygun olarak tahta çıkan”¹¹⁵ Hatşepsut maatı sağlamak için Ra’nın ruhundan bir parça olarak tanrının yeryüzündeki vekilidir.¹¹⁶ Sebe melikesinin Hz. Süleyman’a kişi iyilik yaptığında tanrıya, kötülük yaptığında ise şeytana benzeyeceğini söylemesi¹¹⁷ Mısır inancındaki kozmos ve kaos düalitesini hatırlatmaktadır. Yemen’in aksine¹¹⁸ Etiyopya ve Sudan’da da kralların ilahî kökeni fikrinin varlığı bilinmektedir.¹¹⁹

Firavun tanrının “tahtına yürek sevinciyle oturur.”¹²⁰ Hükümdarlık tahtının ilahî boyutuna dair detaylar Mısır kayıtlarına yansımıştır: 18. Hanedan firavunu 3. Ramses’in

¹⁰⁶ en-Neml 27/33-34.

¹⁰⁷ İbrahim Çelik, “Mele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/30-37.

¹⁰⁸ Hilal Görgün, “Mısır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/555-557; Olgun, *Horus’u Öldürmek*, 57.

¹⁰⁹ Yılmaz, “Hatşepsut: Naibelikten Firavunluğa Yürüyen Bir Kraliçe”, 293.

¹¹⁰ Williams, Finch, “The Great Queens of Ethiopia”, 16-19.

¹¹¹ en-Neml 27/26.

¹¹² Wilkinson, *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*, 207.

¹¹³ Ayrıntılı tahlil için bk. Olgun, *Horus’u Öldürmek*, 41-68.

¹¹⁴ Pinch, *Egyptian Mythology*, 183; Marc Van De Mieroop, *Eski Mısır Tarihi*, çev. Ali Oğuz Bozkurt (İstanbul: Homer Kitabevi, 2019), 350; Jan Assmann, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001), 168.

¹¹⁵ Kamil, *Luxor- A Guide to Ancient Thebes*, 13.

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Gay Robins, “The Names of Hatshepsut as King”, *The Journal of Egyptian Archaeology* 85 (1999), 103-112.

¹¹⁷ *Kebra Nagast*, 21-24.

¹¹⁸ İlgili tartışmalar için bk. Güler, *Sebe Yazıtlarında Din-Siyaset İlişkisi*, 168-178.

¹¹⁹ *The Queen of the Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebra Negast)*, vı.

¹²⁰ *Ancient Records of Egypt*, 4/113.

restorasyon yazıtında “*görmeli tahtlı* Amon-Ra’nın anıtının restorasyonu olarak yaptı”,¹²¹ bir diğer kayıta ise “büyük ve görmeli taht” ifadesi geçer.¹²² Dâvûd ve Süleyman peygamberlerle firavunların tahtlarına arş adı verilmesi (Luka, 1/32; I. Krallar, 1/46; Yeremya, 22/30)¹²³ âyetle geçen lafızla da uyumaktadır. Melikenin tahtının altından ve değerli taşlarla süslü olduğu¹²⁴ bilgisi de Mısır’ın Punt Ülkesi’nden ithal ettiği/haraç olarak aldığı altın, fildişi ve değerli taşlarla örtüşmektedir. Bu tarihî zemin Kur’an kıssalarının kendisini büyük bir kıssaya dayandıran ilgili medeniyetleri zaafa uğratacak güç ve irade izharında bulunduğu yorumuna¹²⁵ bir misal teşkil etmektedir. Öyle ki, melike Kudüs’te Hz. Süleyman’ın ziyaretindeyken tahtının getirilmesi, melike nezdinde taht üzerinde tezahür eden güneş tanrısının hükümrانlığının nihayetine ve tanrısının acziyetine işaret edebilecektir: Görmeli tahtlı Amon-Ra, Büyük Arşın Rabbi tarafından tahtından indirilmiştir.

Melikenin ziyareti esnasında Hz. Süleyman’a yönelttiği sorular arasında Rabbin hangi renk olduğu da vardır.¹²⁶ Nitekim antik Mısır sanatında tanrı Ra’nın tasvirinde kimi zaman güneşin ve gücün sembolü olarak kırmızı, kimi zaman ise gün boyunca gökyüzünde dolaştığı ve gökte yaşadığı için de mavi ile boyandığı bilinmektedir.¹²⁷ Bölge araştırmacılarına göre Hz. Süleyman’ın ticarî ve diplomatik antlaşmalarla geniş bir ticaret ağı organize eden Sebe melikesine ziyareti esnasında gösterdiği misafirperverlik melikenin antik dünyadaki seçkin ve nüfuzlu konumuna bir övgü niteliğindedir.¹²⁸

Sonuç

Klasik İslâm tarihi ve tefsir kaynakları Sebe melikesinin Yemenli olduğunu nakledegelmiş, araştırmalar bu temel üzerine bina edilmiştir. Antik Yemen dinî-siyasî geleneğinde kıssayı teyid eden detaylara rastlanmamaktadır. Bu çalışmada tarihçi Josephus Flavius’un melikeyi Etiyopya ve Mısır kraliçesi olarak tanımlamasından hareket edilmiş, ilgili bölgelerin mitolojileri ile dinî-siyasî geleneklerinin Neml Sûresi’nde aktarılan kıssanın detaylarıyla uzlaşımı sorgulanmıştır. Bu çerçevede Sebe ile ilişkilendirilen bölge adlarının birden fazla konuma işaret ettiği, Mısır ve Mısır’ın tarih boyu Etiyopya üzerindeki nüfuzu sebebiyle Etiyopya dinî-siyasî geleneklerinin kıssada zikredilen Sebe, hüdhüd, bir melikenin iktidarı, güneşe tazim, gizlilik vurgusu, istişare heyeti ve taht olarak özetlenebilecek detaylarla uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Sebe diyarından Hz. Süleyman’a haber getiren ve melikeye karşı harekete geçiren hüdhüdün Mısır mitolojisinde koruyuculuk ve gözetlemeyle ilişkilendirilmesi ile melikenin tahtının Mısır inancında tanrının hükümrانlığını temsil etmesi ve kıssada tahtın yerinden edilmesinin bölge mitolojisine bir cevap niteliği

¹²¹ *Ancient Records of Egypt*, 4/108.

¹²² *Ancient Records of Egypt*, 4/116.

¹²³ Erdoğan Merçil, “Taht”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/434.

¹²⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vili’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezü’l-buhûs ve’l-dirâsâtü’l-‘Arabiyye ve’l-İslâmiyye, 1422/2001), 18/40.

¹²⁵ Burhanettin Tatar, “Kur’an’da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar”, *Mîlel ve Nihâl* 6 (1) (2009), 100-102.

¹²⁶ Taberî, *Târibu’r-rusûl ve’l-mulûk*, 1/492.

¹²⁷ Mısır tanrılarının siyah, beyaz, yeşil ve altın renkli temsilleri ve Mısır tanrı tasavvurunda sembolizm aracı olarak renklerin kullanımına dair bk. Mahda Foroughi - Shohreh Javadi, “Examining the Symbolic Meaning of Colors in Ancient Egyptian Painting Art and Their Origin in Environment”, *Bagh-e Nazar* 14/53 (2017), s. 69-80.

¹²⁸ Ivan Van Sertima, “The African Eve: Introduction and Summary”, *Black Women in Antiquity*, 6.

taşıyabileceği öngörülmüştür. Bu tespitler kıssada yer alan “Göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz şeyleri bilen Allah’a secde etmesinler diye (şeytan onları yoldan çıkarmış).” ve “Allah kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. Büyük Arş’ın Rabbidir.” gibi cümle-i mu’terize olarak okunabilecek âyetlerin bölgenin inanç sistemine itiraz olarak okunabilmesine izin vermektedir.

Çalışmanın sonuçları Kur’an’ın kavram ve bağlam hassasiyetinin, kıssalardaki anlatı, figür ve sembollerin sözü edilen halkların inanç ve mitolojilerinde önemli bir karşılığı olduğu tezini teyid etmektedir. Melikenin Yemenli olduğu kabulünden hareket eden ve arkeolojik ve epigrafik verileri değerlendiren bazı araştırmacıların Sebe yazıtlarında kadın bir hükümdarın/melikenin hüküm sürdüğüne dair bir kayıt bulunmadığı için anlatıyı Hz. Süleyman’ın altın çağına vurgu yapmak için yazılmış bir efsane olarak değerlendirmelerinin, kıssanın tarihi hakikatini reddetmelerinin ya da anakronik olarak tanımlamalarının isabetsiz bir yorum olduğunu göstermektedir. Yemenli olmayan melikenin kimliği meselesinin - Mısırlı mı, Etiyopyalı mı- nihai çözüme kavuşturulması ise tartışılan bütün hipotezlerin güçlendirilmesine bağlıdır.

Değerlendirme / Review	:	Bu makalenin ön incelemesi bir iç hakem (editör), içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelenmiştir. / <i>This article was pre-reviewed by one internal referee (editor) and its content reviewed by two external referees using a double blind review model.</i>
Etik Beyan / Ethical Declaration	:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur. / <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study.</i>
Etik Bildirim / Complaints	:	dergi@milevenihal.org
Benzerlik Taraması / Similarity Check	:	Ithenticate
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / <i>The author declares that there is no conflict of interest.</i>
Finansman / Grant Support	:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır. / <i>No funds, grants, or other support was received.</i>
Telif Hakkı & Lisans / License	:	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / <i>The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.</i>

Kaynakça

- Abbott, Nabia. "Pre-Islamic Arab Queens". *American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 58 (1941), 1-22.
- Adamu, Mamman M. "The Legend of Queen Sheba, the Solomonic Dynasty and Ethiopian History: An Analysis". *African Research Review* 3/1 (2009), 468-482.
- Ancient Records of Egypt*. ed. J.H. Breasted. 5 Cilt. Chicago: The University of Chicago Press, 1906.
- Assmann, Jan. *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. İstanbul: Ayrintı Yayınları, 2001.
- Avanzini, Alessandra. *By Land and by Sea- A History of South Arabia before Islam recounted from Inscriptions*. Roma: «L'ERMA» di BRETSCHEIDER, 2016.
- Bâfakîh, Muhammed Abdülkâdir. *Târîhu'l-Yemeni'l-kadîm*. Beyrut: el-Müessesetü'l-'Arabiyye li'd-dirâsât ve'n-neşr, 1985.
- Batuk, Cengiz. "Mitolojide Hayvan İmgesi". *Kutsal ve Hayvan- Dinlerin Hayvanlara Bakışı*. ed. Süleyman Turan. 89-125. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2020.
- Ben-Yehoshua, Shimshon- Borowitz, Carole vd. "Frankincense, Myrrh, and Balm of Gilead: Ancient Spices of Southern Arabia and Judea". *Horticultural Reviews* 39/1 (2012), 1-76.
- Bowen, R. LeBaron. "Ancient Trade Routes in South Arabia". *Archaeological Discoveries in South Arabia*, ed. R. L. Bowen. Baltimore: The John Hopkins Press, 1958.
- Brugsch, H. *Die Geographie des alten Ägypten nach den altägyptischen Denkmälern*. Leipzig: Verlag Der J., 1858
- Buhl, Marie-Louise. "The Goddesses of the Egyptian Tree Cult". *Journal of Near Eastern Studies* 6/2 (1947), 80-97.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*. 10 Cilt. Bağdad: yy, 1993.
- Clair-Tisdall, W. S. *The Sources of Islam*. trans. S.W. Muir. Edinburgh: T.&T. Clark, 1901.
- Clarke, Patrick. "Why Pharaoh Hatsepsut is not to be Equated to the Queen of Sheba". *Journal of Creation* 24/2 (2010), 62-68.
- Çelik, İbrahim. "Mele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/30-37. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Daum, Werner. "The Queen of Saba in History and Art" *Hadeeth ad-Dar* 25 (2004), 41-46.
- Davies, Norman G. *The Mastaba of Ptahbetep and Akhethetep at Saqqarah*. London: The Offices of the Egypt Exploration Fund, 1901.
- Demircan, Adnan. "Sâmiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/75-76. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Finkelstein, Israel, Silberman, Neil Asher. *David and Solomon: In Search of the Bible's Sacred Kings and the Roots of the Western Tradition*. New York: Free Press, 2006.
- Flavius, Josephus. *Antiquities of the Jews*. trans. A. M. William Whiston. Hartford: The S. S. Scranton Co., 1905.
- Foroughi, Mahda - Javadi, Shohreh. "Examining the Symbolic Meaning of Colors in Ancient Egyptian Painting Art and Their Origin in Environment". *Bagh-e Nazar* 14/53 (2017), 69-80.
- Geiger, Abraham. *Judaism and Islam*. trans. F. M. Young. Vepery: The M.D.C.S.P.C.K. Press, 1898.
- Geraldine Pinch. *Egyptian Mythology- A Guide to the Gods Goddesses and Traditions of Ancient Egypt*. Oxford: Oxford University Press 2002.
- Glenister, Catherine Lucy. *Profiling Punt: Using Trade Relations to Locate 'God's Land'*. (Stellenbosch: The University of Stellenbosch, Faculty of Art Philosophy in Ancient Cultures, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Goldberg, L. "Solomon". *Encyclopedia Of The Bible*. ed. W. A. Elwell. 2/1975. London: Boker, 1988.
- Grintz, J. M. "Sâmilerin Anavatanı Üzerine". trc. Ömer Acar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51/1 (2010), 415-444.
- Görgün, Hilal. "Mısır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/555-557. Ankara: TDV

- Yayınları, 2004.
- Groom, Nigel. *Frankincense and Myrrh: A Study of the Arabian Incense Trade*. London: Longman Group Ltd., 1981.
- Güler, Büşra Nur. *Sebe Yazıtlarında Din-Siyaset İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Güneş, Abdülbaki. “Kur’ân Kıssalarında Eski Uygarlıklar”. *Akademik Araştırmalar Dergisi* 24 (2005), 165-182.
- Hansberry, William Leo. *Pillars in Ethiopian History*. ed. Joseph E. Harris. Washington D.C: Howard University Press, 1981.
- Harman, Ömer Faruk – Kurnaz, Cemal. “Hüdhüd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/461-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hart, George. *Mısır Mitleri*. çev. Mehmet Sait Türk. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010.
- Houlihan, Patrick F. *The Birds of Ancient Egypt*. Cairo: The American University Press, 1988.
- Hoyland, Robert G. *Arabia and Arabs From the Bronze Age to the Coming Islam*. London and New York: Routledge, 2002.
- ‘Îsâ, Sihâm es-Seyyid Abdülhamid. “Remziyye Tâiru’l-hüdhüd fi’l-‘akîdeti’l-Mısıriyye el-kadîme”. *Dirâsât fî âsârî’l-vatani’l-‘Arabî* 19 (2016), 139-172.
- Ishida, Tomoo. “Solomon”. *The Anchor Bible Dictionary*. ed. D. N. Freedman. 6/105. New York: Doubleday, 1992.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik. *Kitâbü’l-Ticân fî mulûk-i Himyer*. San’â: Merkezü’d-Dirâsâtî’l-Ebhâsî’l-Yemeniyye, 1347.
- İbn Rüste, Ebû Ali Ahmed b. Ömer. *el-A’lâku’n-nefise- Dünya Coğrafyası*. trc. Ali Fuat Eker. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbnü’l-Kelbî, Hişâm b. Muhammed. *Nesebü Me’ad ve’l-Yemeni’l-kübrâ*. thk. Nâcî Hasan. 2 Cilt. Beyrut: ‘Âlemü’l-kütüb 1425/2004.
- Johnson, David W. “Dating The Kebra Nagast: Another Look”, *Peace And War In Byzantium: Essays In Honor Of George T. Dennis*. ed. T. S. Miller- J. W. Nesbitt. 197-208. Washington D.C: Catholic University of America Press, 1995.
- Kamil, Jill. *Luxor- A Guide to Ancient Thebes*. New York: Longman Inc., 1984.
- Kelpetin, Mahmut. *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- . “Tarih Kaynağı Olarak Kur’ân Kıssaları: Sebe Melikesi Örneği”. *İslâm Medeniyeti (Journal of Islamic Civilization)* 8/49 (2022), 68-76.
- Kitchen, Kenneth A. “How We Know When Solomon Ruled”. *Biblical Archaeological Review* 27/5 (2001), 32-58.
- Kuhrt, Amelie. *Eski Çağ’da Yakındoğu*. çev. Dilek Şendil. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Kur’ân Yolu. Erişim 03.12.2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr/>
- Kurhan, Mürüvvet. “İmparatorluk Tanrısı Amon”, *Belleten* 59/226 (1995), 449-582.
- Kutsal Kitap. Erişim 05.01.2024. <https://kutsalkitap.info.tr/>
- Kuzgun, Şaban. “Hâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/395-396. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Leslau, Wolf. *Comparative Dictionary of Ge’ez (Classical Ethiopics)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1991.
- Liptzin, Sol. “Solomon and the Queen of Sheba”. *Dor le Dor* 7/4 (1979), 178-192.
- Meral, Yasin. *Sâmîrî’nin Buzağısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Merçil, Erdoğan. “Taht”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/434. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Mieroop, Marc Van De. *Eski Mısır Tarihi*. çev. Ali Oğuz Bozkurt. İstanbul: Homer Kitabevi, 2019.
- Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdi el-Belhî. *Tefsîru’l-kebîr*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt.

- Beyrut: Müessesetü't-târîhi'l-'Arabî, 1423/2002.
- Munro-Hay, Stuart. "A Sixth Century Kebra Nagast?". *Annales d'Ethiopie* 17 (2001), 43-58.
- Nicholson, Reynold A. *A Literary History of the Arabs*. New York: C. Scribner's Sons, 1907.
- Nims, Charles Francis. *Thebes of the Pharaohs, Pattern for Every City*. New York: Stein and Day, 1965.
- O'Leary, De Lacy. *Arabia Before Muhammad*. London: K. Paul, Trench, Trubner& CO. LTD., 1927.
- Olgun, Hakan. Hz. Musa'nın Mubalefeti- Horus'u Öldürmek. İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021.
- Oruç, Ayşe Betül. "Siyasal Hayatta Kadın Konusuna Tefsirlerin Yaklaşımı". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/50 (2020), 128-143.
- Philby, Harry St. John. *The Background of Islam*. Alexandria: Whitehead Morris Egypt, 1949.
- Phillips, Jacke. "Punt and Aksum: Egypt and The Horn of Africa". *Journal of African History* 38/3 (1997), 423-457.
- Polz, Daniel C. "Thebes", *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*. ed. Donald B. Redford. 3/384-388. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Retsö, Jan. *The Arabs in Antiquity- Their History From the Assyrians to the Umayyads*. London: RoutledgeCurzon, 2003.
- Robin, Christian J. "Quelques épisodes marquants de l'histoire sudarabique". *L'Arabie antique de Karib'il à Mahomet. Nouvelles données sur l'histoire des Arabes grâce aux inscriptions*. Aix-en-Provence: Édisud, 1991.
- Robins, Gay. "The Names of Hatshepsut as King". *The Journal of Egyptian Archaeology* 85 (1999), 103-112.
- Scalf, Foy. "The Role of Birds within the Religious Landscape of Ancient Egypt". *Between Heaven and Earth- Birds in Ancient Egypt*. ed. R. Bailleul-Leuser. 33-41. Chicago: Oriental Institute Museum Publications, 2013.
- Scott, Emmet. *Hatsepsut, Queen of Sheba*. New York: Algora Publishing, 2012.
- Sâlih, Abdülazîz. *eş-Şarku'l-edna'l-kadim- Mısır el-kadime*. Kahire: Mektebetü'l-enclü el-Mısıriyye, 2013.
- Selîm, Ahmed Emin. *Me'âlimu târîhi'l- 'Arab gable'l-İslâm*. Beyrut: Mektebü Keridiyye İhvân, ts.
- Sertima, Ivan Van. "The African Eve: Introduction and Summary". *Black Women in Antiquity*. ed. Ivan V. Sertima. 5-12. London: Transaction Publishers, 2007.
- Shahid, Irfan. "The Kebra Nagast In The Light Of Recent Research". *Le Muséon* 89 (1976), 133-178.
- Stinchcomb, Jillian. "The Queen of Sheba in the Qur'ân and Late Antique Midrash". *The Study of Islamic Origins New Perspectives and Contexts*. (ed. M.B. Mortensen). 85-96. Berlin: De Gruyter 2021.
- Sweeny, Emmet J. *Empire of Thebes or Age in Chaos Revisited*. New York: Algora Publishing, 2006.
- eş-Şeybe, Abdullah Hasan. *Dirâsât fî târîhi'l-Yemen*. San'a: Mektebetü'l-va'y, 1999-2000.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmi'u'l- beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kâhire: Merkezü'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1422/2001.
- _____. *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 11 Cilt. Mısır: Dârü'l-Ma'ârif, ts.
- Tatar, Burhanettin. "Kur'an'da Kısaların Temel Anlamları Üzerine Felsefî Notlar". *Milet ve Nihal* 6 (1) 2009, 99-111.
- The Queen of the Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebra Nagast)*. trans. E.A. Wallis Budge. Cambridge: In. Parentheses Publications, 2000.
- Thomas, Bertram. *Arabia Felix*. London: The Alden Press, 1938.
- Toy, C.H., "The Queen of Sheba", *The Journal of American Folklor* 20/78, 1907, s. 207-212.
- Török, László. *The Kingdom of Kush- Handbook of the Napatan-Meroitic Civilization*. Leiden: Brill, 1997.
- Ullendorff, Edward. *The Ethiopians: And Introduction To Country And People*. London: Oxford

- University Press, 1965.
- Velikovsky, Immanuel. *Ages of Chaos*. New York: Doubleday& Company, 1952.
- Wane, Nijoki N. vd. “Women of Power Revisited: African Women in Leadership through the Ages, Space, Time and Governance”, *Decolonizing and Indigenizing Visions of Educational Leadership*, (ed. N. N. Wane vd), 89-107. Bingley: Emerald Publishing, 2022.
- Wilkinson, Richard H. *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*. London: Thames&Hudson, 2003.
- Williams, Larry - Finch, Charles S. “The Great Queens of Ethiopia”. *Black Women in Antiquity*, ed. Ivan V. Sertima. 12-36. London: Transaction Publishers, 2007.
- Windsor, Rudolph. *From Babylon to Timbuktu*. New York: Exposition Press, 1969.
- Yahyâ, Lütfî Abdülvehhâb. *el-'Arab fî 'usûri'l-kadîme*. Beyrut: Dârü'n-nehdâtî'l 'Arabiyye, 1979.
- Yazıcı, Elif. “Sebe’ Melikesi Kışasının Tarihi ve Kültürel Tahlili”. *Marife* 22/1 (2022), 315-338.
- _____. *Yemen’le İlgili Kur’an Kıssaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- Yılmaz, Cemal. “Hatşepsut: Naibelikten Firavunluğa Yürüyen Bir Kraliçe”. *OANNES Uluslararası Eskiçağ Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2020), 277-300.
- Yücetürk, Orhan Seyfi. “Belkis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/421-422. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- David Rumsey Historical Map Collection. *Gli Imperi Antichi parte occidentale*. 15.12.2023. <https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~325634~90094547:saba?annotId=378074050>
- DASI. Digital Archive for the Study of Pre-Islamic Arabian Inscriptions. “RIÉ 9 Abuna Garimā I”. Erişim 20.01.2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=79&prjId=1&corId=52&collId=0&navId=535791739&recId=7554>
- DASI. “RIÉ 10 Abuna Garimā II”. Erişim 20.01.2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=79&prjId=1&corId=52&collId=0&navId=562964534&recId=7808>
- DASI. “RIÉ 5 A”. Erişim 23.01.2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=79&prjId=1&corId=52&collId=0&navId=562964534&recId=7807>